

ความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อย ของสตรีไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดลยา เทียนทอง*

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการเรื่องนี้มุ่งศึกษาความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้ค้นพบว่าความก้าวหน้าที่ปรากฏมีหลายลักษณะ กล่าวคือ สตรีไทยจำนวนหนึ่งได้มีโอกาสไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยจากต่างประเทศและนำความรู้ใหม่ที่ได้รับกลับมาสอนถ่ายทอดให้สตรีไทยคนอื่นๆ ทั้งยังมีครูชาวต่างประเทศมาสอนและอบรมถ่ายทอดแก่สตรีไทยในโรงเรียนและเพื่อประกอบอาชีพ และในขณะเดียวกันสตรีไทยในกลุ่มราชสำนักฝ่ายในก็ถูกฝึกฝนอบรมอย่างเคร่งครัดให้พัฒนาฝีมือตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้ผลงานการเย็บปักถักร้อยได้รับการยอมรับทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศทั้งนี้ความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยดังกล่าวยังเป็นผลมาจากพระราชดำริริเริ่มของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

* นักวิจัยประจำสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กำลังศึกษาระดับปริญญาเอก หลักสูตรไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

The Advancement of Thai Traditional Craft and Needlework of Thai Women in the Reign of King Chulalongkorn (Rama V)

Dollaya Tiantong^{ab}

Abstract

This article explores the advancement of Thai traditional craft and needlework of Thai women in the reign of King Chulalongkorn (Rama V). The study found that a number of Thai women had an opportunity to study craft and needlework overseas and came back to transfer the new knowledge and skills to other Thai women in their motherland. In addition, foreign masters came to Thailand to train Thai women in handicraft skills in both formal and non-formal education, to help establish their occupations. At the same time, Thai females working under the royal court of Siam had been strictly trained in craft and needlework so that their professional skills were highly developed. Their excellent handicrafts were widely recognized on both domestic and international levels. The advancement in Thai craft and needlework was created by Thai women from their own original ideas. Her Majesty Queen Saovabha Phongsri (Her Majesty Queen Mother Sri Bajrindra) and Her Majesty Queen Savang Vadhana (Her Majesty Sri Savarindira Grandmother) were the key figures because of their determination to enhance the role and status of Thai women to reach an international standard. In addition, both Her Majesty the Queens had the initiative to conserve and inherit Thai traditional craft and needlework as the heritage of the kingdom and to support the occupations of Thai women in the future.

^{ab} Researcher at Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University (Ph.D. Student in Thai Studies Program, faculty of Arts, Chulalongkorn University)

บทนำ

ศิลปหัตถกรรม หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์ทำขึ้นมาอย่างสร้างสรรค์ด้วยฝีมือของตนเองโดยมิได้อาศัยเครื่องจักรมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ใช้สอยและความสวยงาม^๑ หรือหมายถึง สิ่งที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์แสดงออกซึ่งความชำนาญของผู้สร้าง ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยและมีคุณค่าทางความงามอย่างแยกกันไม่ออก^๒ อาจกล่าวได้ว่าศิลปหัตถกรรมเป็นงานฝีมือที่สูงขึ้นจากการพัฒนารูปแบบให้ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยอย่างสมบูรณ์ที่สุดประกอบกับความชำนาญในกรรมวิธีและฝีมือทางเชิงช่างที่สูงขึ้นในการสร้างงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ ส่งผลให้งานหัตถกรรมประเภทนั้นๆ มีความงดงามและมีคุณค่าศิลปะ (Arts) เป็นการพัฒนาจากงานหัตถกรรมไปสู่ศิลปหัตถกรรม (Art and Crafts)^๓

โดยทั่วไปแล้วศิลปหัตถกรรมมีหลายแขนง สำหรับศิลปหัตถกรรมไทยนั้นมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยมาช้านานนับแต่อดีตซึ่งหากจัดแขนงหรือประเภทตามวัสดุและกรรมวิธีการผลิตแล้ว สามารถแบ่งในเบื้องต้นได้ดังนี้ ๑) การปั้นและหล่อ ๒) การเย็บปักถักร้อยและการทอผ้า ๓) การแกะสลัก ๔) การก่อสร้าง ๕) การเขียนหรือวาด ๖) การจักสานและ ๗) การทำเครื่องกระดาศ^๔ เป็นต้น นอกจากนี้ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมไทยถือเป็นองค์ประกอบและตัวกำหนดสำคัญในการสร้างศิลปหัตถกรรมซึ่งส่งผลให้ศิลปหัตถกรรมไทยมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการคือ ศิลปหัตถกรรมชั้นสูงที่สร้างขึ้นโดยช่างหลวงหรือ

^๑ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุม กรมทอง, **ตำราวิชาศิลปหัตถกรรม**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕).

^๒ สาวิตรี เจริญพงศ์, **วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์: เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์**, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖.

^๓ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) และวาสนา กุลประสูติ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) **ศิลปหัตถกรรมไทย**, จัดพิมพ์โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒, หน้า ๑๓.

^๔ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศิริวัฒน์ นารีเลิศ, **วิวัฒนาการศิลปะไทย**, available from 3/evolution_of_thai_art/19.html

ช่างในราชสำนัก^๗ และศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สร้างขึ้นโดยชาวบ้านทั่วไป^๘

สำหรับบทความทางวิชาการเรื่องนี้จะกล่าวถึงเฉพาะศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยจะมุ่งศึกษาความก้าวหน้าของศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในบริบทที่สัมพันธ์กับสภาพสังคมขณะนั้นและวิเคราะห์ปัจจัยเกี่ยวกับบทบาทของเจ้านายฝ่ายในชั้นสูงที่มีผลต่อความก้าวหน้าในงานศิลปหัตถกรรมดังกล่าวพร้อมกับอธิบายความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นประเด็นสำคัญในภาพรวม ซึ่งจะไม่บรรยายรายละเอียดในเชิงเทคนิค

ภูมิหลังความเป็นมา

การเย็บปักถักร้อยเป็นศิลปหัตถกรรมหรืองานฝีมือของไทยที่มีมาแต่โบราณกาล ทำขึ้นเพื่อตกแต่งให้เกิดความเรียบร้อยและสวยงาม โดยมากมักเป็นขั้นตอนต่อจากการทอผ้าหรือการนำผ้าสำเร็จรูปมาใช้ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เครื่องแต่งกาย และประยุกต์ใช้ในหลายรูปแบบสำหรับผู้คนทุกระดับชั้นเช่นใช้ในงานพระราชพิธีและงานพิธีต่างๆ ใช้เป็นเครื่องปลูมตกแต่งบ้านเรือนหรือสถานที่ ทำถุง หมอนพูก และม่าน เป็นต้น^๙ ยิ่งไปกว่านั้นในทุกยุคสมัยศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของไทยเป็นสิ่งควรค่าแก่สตรีที่ต้องเรียนรู้และฝึกฝนมาตั้งแต่เยาว์วัยทั้งในหมู่ชนทั่วไปและกลุ่ม

^๗ ช่างหลวงหรือช่างในราชสำนัก เป็นกลุ่มบุคคลที่รับราชการในกรมช่างประเภทต่างๆ โดยสมัยอยุธยาในยุคสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-พ.ศ. ๒๐๓๑) มีการจัดตั้งเป็นกรมช่างสิบหมู่ ซึ่งเมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังคงมีอยู่และได้เกิดช่างนานาประเภทขึ้น กรมช่างสิบหมู่นี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกไว้ว่า “ช่างสิบหมู่เป็นแต่ชื่อกรมที่รวบรวมช่างได้มี ๑๐ หมู่ด้วยกัน ไม่ใช่ช่างในบ้านเมืองมีแค่ ๑๐ อย่างเท่านั้น”

^๘ อานรายละเอียดเพิ่มเติมในวิบูลย์ ลี้สุวรรณ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) และวาสนากุลประสูติ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) **ศิลปหัตถกรรมไทย**, หน้า ๑๕.

^๙ อานรายละเอียดเพิ่มเติมใน ฅัญฐภัทรจันทวิช, “ความรู้เกี่ยวกับผ้า : ผ้าไทยโบราณ,” **เอกสารประกอบการอบรมเรื่องการอนุรักษ์โบราณวัตถุศิลปวัตถุ: ผ้าโบราณ** โดย กรมศิลปากร วันที่ ๒๘ - ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๓ ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, หน้า ๕ - หน้า ๑๐.

เจ้านายชั้นสูงในราชตระกูลเพราะถือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน นอกเหนือจากเรื่องงานครัว งานประดิษฐ์ดอกไม้ และกิจการงานบ้านอื่นๆ

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การเย็บปักถักร้อยยังคงเป็นค่านิยมสำคัญของสังคมไทยที่สตรีทุกคนจะต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชสำนักฝ่ายใน^{๑๐} ซึ่งจะได้รับการอบรมถ่ายทอดให้มีวิชาความรู้ในระดับที่สูงกว่าสตรีทั่วไป งานเย็บปักถักร้อยต่างๆ ของราชสำนักฝ่ายใน จึงมีลวดลายงดงาม ละเอียด ประณีต และวิจิตรพิสดารเป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากการตัดเย็บเสื้อผ้าสงฆ์จิวร การปักผ้าต่าง ๆ ทั้งเครื่องละคร พัดยศ เครื่องยศผู้ชาย^{๑๑} โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปักผ้าซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทดังนี้ ๑) ผ้าปักไหมเป็นการปักผ้าตกแต่งเป็นลวดลายด้วยไหมสีต่างๆ และ ๒) ผ้าปักดินเป็นการปักผ้าที่ใช้วัสดุที่ทำมาจากโลหะมีค่ารูปทรงต่างๆ เป็นวัสดุซึ่งหลักในการปักโลหะมีค่านี้อาจมีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ดิ้น (โลหะที่ดึงเป็นเส้นแล้วนำมาขดเป็นรูปวงกลม มีรูปร่างเหมือนลวดสปริงมีหลายชนิด เช่น ดิ้นมัน ดิ้นดำน ดิ้นปรอง) แล่ง (โลหะที่รีดเป็นเส้นแบน ดูคล้ายกับเส้นตอกสำหรับสานเครื่องจักสาน) เลื่อม (การนำเส้นโลหะที่ตัดให้ได้ความยาวตามต้องการ แล้วตีให้เป็นรูปวงกลมแบนหรือนูนเหมือนฝาชี หรือรูปร่างเป็นดาวหลายแฉก) และไหมทอง (โลหะที่รีดเป็นเส้นขนาดเล็ก แล้วนำมาปั่นควบกับเส้นไหมหรือด้าย)^{๑๒}

การปักผ้าเหล่านี้นิยมตกแต่งเพิ่มเติมด้วยวัสดุชนิดอื่น เช่น รัตนชาติ แก้ว กระจก หรือไหมสีต่างๆ เพื่อเพิ่มความงดงาม หรุหร่า อลังการและคุณค่าของผืนผ้า ทำให้เป็นของที่สูงค่า มีราคาแพง มีใช้ในเฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูงและเจ้านายเท่านั้น

^{๑๐} หมายถึง สถาบันอันเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของราชสำนักที่มีสมาชิกเป็นสตรีเพศ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข และมีการจัดการปกครองภายในเป็นของตนเอง ไม่เกี่ยวกับหน่วยงานกำกับดูแลของบ้านเมือง (สาระ มีผลกิจ, **ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มิวเซียมเพลส, ๒๕๕๑, หน้า ๑๔.)

^{๑๑} สาระ มีผลกิจ, **ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์**, หน้า ๑๔๒.

^{๑๒} “ความเป็นมาของผ้าปักโบราณ,” **เลอกรอง**, available from shop/show_article.php?shopid=134799&qid=43930

รวมทั้งนิยมปักเป็นเครื่องราชูปโภคชนิดต่างๆ สำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น ฉลองพระองค์ ทรงสะพัก พระสนับเพลา และกรวยสำหรับครอบเครื่องราชูปโภค เป็นต้นซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการฝึกสอนอบรมให้มีความเชี่ยวชาญพิเศษเช่นนี้ไม่เพียงนำไปใช้ในชีวิตประจำวันเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการปูพื้นฐานสำหรับสตรีที่ต้องการเข้าสู่การรับราชการฝ่ายในตามหน้าที่อีกด้วย^{๑๓}

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ศิลปหัตถกรรม การเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยที่สำคัญ คือ การปักสะตึงกลึงไหม (เป็นงานประดิษฐ์ศิลป์ที่มีความละเอียดอ่อนและงดงาม โดยใช้เส้นไหม ดิ้น และเลื่อม ค่อยๆ บรรจงเป็นลวดลายตามที่ต้องการ ส่วนใหญ่ใช้ในงานราชสำนัก อาทิ เครื่องทรง เครื่องใช้ของเจ้านายชั้นสูง หรือมีการใช้ในงานโขนละครนับเป็นงานฝีมือที่มีเอกลักษณ์เฉพาะซึ่งสะท้อนคุณค่าและเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมไทยได้เป็นอย่างดี) ถือเป็นงานของสตรีในราชสำนักขณะนั้น ถึงขั้นมีการตั้งกองช่างสะตึงและหัวหน้าที่ควบคุมก็เป็นถึงเจ้านายฝ่ายในชั้นสูง นั่นคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจงกลณีพระธิดาองค์ที่ ๒๒ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑^{๑๔}

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - พ.ศ. ๒๔๑๑) ซึ่งเป็นช่วงที่สังคมไทยเริ่มรับความทันสมัยจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เปิดความสัมพันธ์กับตะวันตกอย่างกว้างขวาง ผลงานการปักผ้าของสตรีไทยก็ได้มีชื่อเสียงยอมรับไปทั่วทั้งภายในและภายนอกประเทศ นั่นคือ งานปักรูปเสื่อลายพาดกลอนของท่านผู้หญิงเป็ลียน ภาสกรวงศ์ ภริยาเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร/ชุมพร บุนนาค) โดยได้รับรางวัลพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และที่สำคัญ งานชิ้นนี้ได้ถูกส่งเข้าร่วมในงานประกวดที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ผลปรากฏว่าได้รับรางวัลชนะเลิศของโลกมีเงินรางวัลหลายพันเหรียญสหรัฐฯ^{๑๕}

^{๑๓} อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน สารระ มีผลกิจ, ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์, หน้า ๑๘๒.

^{๑๔} “ชาติพันธุ์วรรณาในขุนช้างขุนแผน,” เรือนไทย, available from <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=2951.75>

^{๑๕} “พิพิธภัณฑ์มีชีวิต สภากาชาดไทย : ท่านผู้หญิงเป็ลียน ภาสกรวงศ์,” สภากาชาดไทย, available from <http://thairedcross.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?p=1241>

นอกจากนี้สตรีไทยที่เป็นสามัญชนจำนวนหนึ่งยังมีโอกาสเข้าไปฝึกทักษะ การตัดเย็บเสื้อผ้าแบบตะวันตกจากโรงเรียนมิชชันนารีเนื่องจากในพ.ศ. ๒๔๐๘ มิสซิส แมคฟาแลนด์ (Mrs. S.G. McFarland) ได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกการฝีมือสำหรับเด็กผู้หญิงขึ้นที่จังหวัดเพชรบุรีและได้ขยายเป็นโรงเรียนหัตถกรรมสอนวิชาการ ตัดเย็บเสื้อผ้าสตรีด้วยจักรเย็บผ้าทำให้นักเรียนสตรีเหล่านี้ได้สามารถตัดเย็บเสื้อผ้า สำหรับใส่เองรวมทั้งในบางโอกาสมิชชันนารียังได้นำผลงานของนักเรียนสตรีไปจำหน่าย และมอบเงินให้ด้วย^{๖๖}

ลักษณะความก้าวหน้าที่ปรากฏ

ครั้นเมื่อเข้าสู่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - พ.ศ. ๒๔๕๓) อันเป็นระยะเวลาที่สังคมไทยอยู่ในยุคปฏิรูปประเทศทั้ง ในด้านการบริหาร ด้านเศรษฐกิจ ด้านกฎหมาย ด้านการต่างประเทศ ด้านสังคมและ วัฒนธรรมเพื่อให้เกิดความทันสมัยในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ระหว่างประเทศที่ต้องเผชิญกับการแผ่ขยายอิทธิพลของตะวันตก ศิลปหัตถกรรม การ เย็บปักถักร้อยของสตรีไทยจึงได้รับการพัฒนาให้ก้าวไกลมากขึ้นตามไปด้วย ทั้งนี้ ลักษณะความเจริญก้าวหน้าที่ปรากฏในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทย สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. สตรีไทยได้ไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยในต่างประเทศและนำ ความรู้ที่ได้รับกลับมาสอนในโรงเรียนสตรี

พ.ศ. ๒๔๔๖ ข้าหลวงในราชสำนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภา ผนวชศรีพระบรมราชินีนาถ (ทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐- พ.ศ. ๒๔๕๓) ได้รับการคัดเลือกจำนวน ๔ คนให้ไปศึกษาวิชาการเรือนของกุลสตรีใน ประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากขณะนั้นญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีการพัฒนาด้านต่างๆ ก้าวไกล

^{๖๖} สุวดี อนุประสิทธิ์พัฒนา, การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัย รัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๕๒) หน้า ๗๗.

มากกว่าประเทศอื่นในแถบเอเชีย และที่สำคัญมีวิทยาการความรู้ในศิลปหัตถกรรม
ชั้นสูงที่มีชื่อเสียงหลายแขนงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการเย็บปักถักร้อยและ
การทอผ้า

ทั้งนี้ในบรรดาสตรีที่ได้รับการคัดเลือก หนึ่งในนั้นคือ ขจร (ต่อมาได้รับ
พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นท่านผู้หญิงขจรภระตราชธา ภริยาพระยาภระตราชธา -
ม.ล.ทศทิศ อิศรเสนา ผู้บัญชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยคนที่ ๒ และอดีต
ผู้บังคับการโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย) ส่วนอีก ๓ คน ได้แก่ สมพิศ ซึ่งเป็นหลานท่าน
พระอนนวลซึ่งมีป้าอยู่ห้องเครื่อง และหลี่ซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของข้าหลวงพระองค์นารี
ทั้งยังมีมหาดเล็กของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ซึ่งขณะนั้น
ทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎ
ราชกุมารจำนวน ๔ คนร่วมเดินทางไปศึกษาด้วย โดยไปศึกษาการทอผ้า เลี้ยงไหม และ
ทำทอ^{๑๓๖}นับเป็นครั้งแรกที่นักเรียนไทยจำนวน ๘ คนได้ไปศึกษาต่อในประเทศญี่ปุ่น
โดยได้ออกเดินทางโดยเรือเดินสมุทรในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๖ และอยู่ในความ
ดูแลของนายโทคิชิ มาซาโอะ (ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง
เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย)

ในจำนวนข้าหลวง ๔ คนที่ได้รับการคัดเลือกให้ไปศึกษาวิชาการเรือนสำหรับ
กุลสตรีในประเทศญี่ปุ่น ท่านผู้หญิงขจรภระตราชธาและสมพิศได้ไปเรียนการเย็บปัก
ถักร้อยประเภทการปักสะตึงและการวาดเขียนแบบญี่ปุ่น (การปักสะตึง หมายถึง
การปักผ้าด้วยการใช้อุปกรณ์เป็นกรอบสำหรับขึงผ้าให้ตึงเพื่อสะดวกแก่การเย็บปัก มี
หลายรูปทรง เช่น วงกลม สี่เหลี่ยม วงรี และมีหลายขนาด^{๑๓๗}) ซึ่งการไปศึกษาเล่า
เรียนการปักผ้าด้วยสะตึงหรือการปักสะตึงในประเทศญี่ปุ่นครั้งนี้จำเป็นต้องเรียนวิชา
วาดเขียนให้เกิดความชำนาญด้วย เนื่องจากรากฐานวิชาเย็บปักถักร้อยนั้นอยู่ที่วิชา
วาดเขียน หากไม่เป็นวาดเขียนก็ไม่สามารถเขียนลายหรือประดิษฐ์อะไรให้สวยงามได้

^{๑๓๖} **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงขจรภระตราชธา** ท.จ.ว., (กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๘.

^{๑๓๗} กรพิตณ์ แพ่งนคร ลิขิต กิจสมบุรณ์, การปักผ้าด้วยมือเบื้องต้น, [availablle from ?
id=maphueng-embroidery&date=24-09-2008&group=2&gblog=2](http://www.availablle.com/?id=maphueng-embroidery&date=24-09-2008&group=2&gblog=2)

จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้ทั้งทฤษฎีและการปฏิบัติในวิชาวาดเขียนก่อนจะเรียน ศิลปหัตถกรรมแขนงใดๆ ทั้งสิ้น^{๑๙}

การไปศึกษาเล่าเรียนวิชาปักสะดึงและวาดเขียนในประเทศญี่ปุ่นครั้งนี้ใช้เวลา ๔ ปี เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วได้เดินทางกลับถึงประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๕๑ และหลังจากนั้น ท่านผู้หญิงขจรภระตราชาก็ได้ไปสอนที่โรงเรียนราชินี^{๒๐} โดยได้นำความรู้ที่เล่าเรียนจากประเทศญี่ปุ่นมาสอนวิชาวาดเขียนและปักสะดึงให้แก่นักเรียนสตรีหลายรุ่น นอกจากนี้ในเวลาต่อมายังมีครูสตรีในโรงเรียนราชินีอีกหลายคนที่มีโอกาสไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยเพิ่มเติมในประเทศญี่ปุ่น อาทิ คุณหญิงผดุงวิทยาเสริม (เหรียญ พลาญกูร) คุณหญิงวิทยา (อ่อง เทพหัสดินทร์) ครูถนอม ครูพิศ และครูนิล เป็นต้น^{๒๑} จึงทำให้โรงเรียนราชินีมีความเป็นเลิศและมีเอกลักษณ์โดดเด่นในงานศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยชั้นสูง โดยเฉพาะในเรื่องการปักสะดึงรวมทั้งในแขนงวิชาการช่างและการเรือนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการวาดเขียน การประดิษฐ์ดอกไม้สด (ร้อยพวงมาลัย) และดอกไม้แห้ง เป็นต้น โดยสอนควบคู่ไปกับวิชาการต่างๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การอ่านออกเขียนไทย ภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันโรงเรียนราชินีก็มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับไปทั่วในสังคมไทย

นับได้ว่าการที่ท่านผู้หญิงขจรภระตราชาได้เดินทางไปศึกษาวิชาศิลปหัตถกรรม การเย็บปักถักร้อยในประเทศญี่ปุ่นและนำวิชาความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดในโรงเรียนราชินี เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในขณะนั้นมีความก้าวหน้าสมัย เพราะไม่เพียงเป็นอยู่ในกลุ่มแรกของสตรีไทยที่ได้มีโอกาสไปศึกษา ศิลปหัตถกรรมประเภทนี้ในต่างประเทศซึ่งมีความลุ่มลึกในวิทยาการชั้นสูงเท่านั้น

^{๑๙} อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงขจรภระตราชา, หน้า ๘๐.

^{๒๐} สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาพระราชทานกำเนิดโรงเรียนราชินี (Queen's School) ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

^{๒๑} อุทุมพร วีระไวทยะ, พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, ๒๕๑๔) หน้า ๙๑.

หากแต่วิชาความรู้ดังกล่าวยังได้ถูกส่งทอดและเผยแพร่ไปสู่สตรีไทยในวงกว้างอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบโดยผ่านสถานศึกษาที่จัดตั้งเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีไทยอย่างเป็นทางการ ซึ่งมีการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรการศึกษาที่ครอบคลุมความรู้ทั้งในหนังสือและการช่างฝีมือต่างๆ

๒. การสอนวิชาเย็บปักถักร้อยในโรงเรียนสตรีไทยโดยครูชาวต่างประเทศ

ภายหลังเมื่อโรงเรียนราชินี ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีไทยจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้มีการจ้างครูสตรีชาวญี่ปุ่น ๓ คนมาสอนในระยะเวลา ๓ ปีแรก (พ.ศ. ๒๔๔๗ - พ.ศ. ๒๔๕๐) ประกอบด้วยมิสยาซุซึเท็ตซึ (Yasui Tetsu) มิสนาคาจิม่า โทชิ (Nakajima Toshi) และมิสคาวาโน คิโย (Kawano Kiyō) โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิสยาซุซึเท็ตซึซึ่งเป็นทั้งอาจารย์ใหญ่และอาจารย์สอนวิชาวาดเขียนและการปักสะดึง รวมทั้งการฝีมืออื่นๆ ได้แก่การประดิษฐ์ดอกไม้สดและดอกไม้แห้ง นอกเหนือจากการสอนวิชาการด้านต่างๆ เช่น ภาษาอังกฤษ คำนวณ และวิทยาศาสตร์^{๒๒}ซึ่งขณะนั้นมีนักเรียนสตรีจำนวน ๑๐๕ คน ทั้งนี้การที่มิสยาซุซึเท็ตซึและสตรีชาวญี่ปุ่นอีก ๒ คนได้เข้ามาสอนในโรงเรียนราชินี เนื่องจากนายอินางาคิ มั่นจิโร่ อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ ได้รับคำขอให้ช่วยส่งที่ปรึกษาด้านการศึกษาสำหรับสตรีมายังประเทศไทย รัฐมนตรีว่าการศึกษาธิการญี่ปุ่นขณะนั้นจึงได้ทาบทามมิสยาซุซึ เท็ตซึซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษและกำลังจะไปเป็นครู เดิมทีเดียวกับมิสยาซุซึ เท็ตซึส่งเล แต่ต่อมาได้ตกลงและเดินทางมาประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗^{๒๓} อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าการที่มิสยาซุซึเท็ตซึและครูสตรีชาวญี่ปุ่นอีก ๒ คนได้ตัดสินใจเข้ามาสอนในโรงเรียนราชินีนั้น เป็นผลพวงสำคัญมาจากการเสริมสร้างบรรยากาศทางการเมืองระหว่างญี่ปุ่นกับไทยให้ใกล้ชิดกันมากขึ้น

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๒๓} เคียวจิ โคะมะจิ เอกราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย, บรรยายเรื่อง “ความท้าทายในอนาคต หลัง ๖ ศตวรรษความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น”, วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๕๓ ณ สถาบันวิจัยเอเชียตะวันออก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, available from http://www.th.emb-japan.go.jp/th/policy/speech_komachi_tu.htm

ในตลอดระยะเวลา ๓ ปีที่สอนอยู่โรงเรียนราชินี มีสยาชอุย เทีทสิได้ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการและการฝีมือในเรื่องเย็บปักถักร้อยต่างๆ แก่สตรีไทยที่มีโอกาสรำเรียนในช่วงนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีการถ่ายทอดศิลปะการปักผ้าแบบญี่ปุ่น โดยตรง ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าศิลปะการปักผ้าแบบญี่ปุ่นนั้นเน้นความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน และเป็นธรรมชาติ ทั้งยังเต็มไปด้วยความคิดสร้างสรรค์และมีการคิดค้นเทคนิคใหม่ตลอดเวลา^{๒๔} และในขณะเดียวกันมีสยาชอุย เทีทสิก็ต้องรับหน้าที่เป็นอาจารย์ใหญ่ในการบริหารกิจการงานโรงเรียนราชินีในระยะเริ่มต้นซึ่งต้องอาศัยความเพียรพยายามและความอดทนอย่างมากในท่ามกลางชนบทรรมนิยมประเพณีที่ต่างกัน^{๒๕} โดยมีสตรีไทยรุ่นแรกที่เป็นลูกศิษย์มีสยาชอุย เทีทสินั่นคือ หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ซึ่งต่อมาก็ได้รับช่วงเป็นอาจารย์ใหญ่ท่านที่สอง ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ภายหลังกมีสยาชอุย เทีทสิเดินทางกลับไปญี่ปุ่นแล้ว

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้กระแสนิยมตะวันตกได้แพร่สะพัดไปทั่วในช่วงเวลานั้น แต่ครูต่างประเทศที่ถูกว่าจ้างให้มาสอนกลับมิได้เป็นสตรีชาวตะวันตก เนื่องจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง องค์ผู้พระราชทานกำเนิดโรงเรียนราชินีมีพระราชดำริว่าการให้สตรีชาวตะวันตกมาเป็นครูสอนอาจสร้างปัญหาเนื่องจากไม่สามารถควบคุมได้แม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับในความรู้อันก้าวหน้าและภาษาอังกฤษของชาวตะวันตกก็ตาม ในขณะที่กลับทรงเห็นว่าครูสตรีชาวญี่ปุ่นเหมาะสมกว่า เพราะมีคุณสมบัติความรู้ความสามารถที่ทันสมัยตามต้องการ และยังเป็นชาวตะวันออกเหมือนคนไทยมีขนบธรรมเนียมและกิริยามารยาทคล้ายคลึงกันไม่ต้องกังวลใจเรื่องกิริยามารยาทของนักเรียนสตรีไทยว่าจะจะเป็นแบบตะวันตก^{๒๖}

^{๒๔} “รอยยิ้มบนผืนผ้า,” available from <http://www.nationejobs.com/content/worklife/afterwork /template.php?conno=783>

^{๒๕} อธิธิ โยเนะโอะ, โยชิฮาระ ไทชิฮารุ (ผู้เขียน) พลับพลึง คงชนะ, มารศรี มียาโมโต และอาหาร พุงธรรมสาร (ผู้แปล), ชาลววิทย เกษตรศิริ และสายชล วรณรัตน์ (บรรณาธิการแปล), “ตอนที่ ๓ ยาชอุย เทีทสิกับโรงเรียนราชินี,” *ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒, หน้า ๑๔๒.

^{๒๖} วรณาพร บุญญาสถิตย์, *การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พ.ศ. ๒๓๙๔-พ.ศ. ๒๔๖๘), วิทยานิพนธ์สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑๖๓

๓. ผลงานการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับได้ว่าศิลปหัตถกรรม การเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยมีการพัฒนาก้าวหน้าเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากราชสำนักฝ่ายในของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงหรือราชสำนักสมเด็จที่บน^{๒๐๓}ซึ่งมีชื่อเสียงเลื่องลือในด้านการปักสะตึง (รวมทั้งมีความเชี่ยวชาญและมีชื่อเสียงในด้านการร้อยดอกไม้ (มาลัย) และการตกแต่งดอกไม้สด รวมทั้งการพับจีบอบร่ำ-ปรุงเครื่องหอมและแกะสลักผลไม้ต่างๆ อีกด้วย) กล่าวคือ สตรีในราชสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงนั้นมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการปักสะตึงกลิ้งไหม และการหักแก่งทองขวาง (คือการใช้เส้นทองมาปักตามขวางจนเกิดเป็นลวดลายพบในเครื่องประกอบพระอิสริยยศสำหรับเจ้านายที่ทรงสัปตปฏิภนเศวตฉัตรขึ้นไป) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปักดินและปักไหมแบบวิจิตรพิสดารต่างๆ ที่ต้องใช้ฝีมือชั้นสูง มีทั้งสำหรับงานพระราชพิธีและงานพระราชกุศลที่ต้องถวายของพระ เช่น ตาลปัตร ย่าม เสื้อครุย และหน้าหมอนหลายชนิด

สตรีในราชสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงล้วนแล้วแต่มีชื่อเสียงด้านการเย็บปักถักร้อยและการประดิษฐ์ศิลป์อื่นๆ ทั้งสิ้น อาทิ ข้าหลวงรุ่นใหญ่อย่างเจ้าจอม ม.ร.ว. บั้ม มาลากุลและเจ้าจอม ม.ร.ว. แป้ม มาลากุลเป็นต้นอีกทั้งยังมีสตรีท่านหนึ่ง ชื่อสงวน (บุตรพระชลธารวินิจฉัย - จุฑาชลาณีเคราะห์) ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นคุณหญิงสงวน ดำรงแพทยกุล) เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในด้านการปักผ้ายี่งัก (ปักไหมและหักทองแก่ง) ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเล่นเครื่องโต๊ะ

^{๒๐๓} สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ได้เสด็จประทับที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ซึ่งเป็นพระที่นั่ง ๑ ใน ๑๒ ห้องชั้นบนในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท จึงถวายพระสมญานามว่า 'เสด็จที่บน' แต่ต่อมาภายหลังจะทรงได้รับพระราชทานสถาปนาพระอิสริยยศเพิ่มขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระอัครราชเทวี และสมเด็จพระบรมราชินีนาถตามลำดับแล้วก็ยังคงขนานพระนามกันอยู่ว่า 'สมเด็จพระที่บน' ตลอดมาจนสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และด้วยปืนจากประเทศจีน (เป็นที่นิยมเล่นกันทั้งในบรรดาเจ้านาย พระบรมราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพ่อค้าหบดีทั้งหลาย) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดการประกวดครั้งใหญ่ขึ้นหลายครั้ง โดยในแต่ละครั้ง โตะที่จะเข้าประกวดต้องมีเครื่องครบ คือ มีเครื่องด้วยปืนและเครื่องประกอบ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือจะต้องมีผ้าหน้าโตะพื้นแพรเงิน ซึ่งผลการประกวดในครั้งหนึ่งปรากฏว่าผ้าหน้าโตะชุดไปยเขียนของสงวนได้รับรางวัลชนะเลิศ ๑ และได้รับพระราชทานเงินรางวัล ๑ ชั่ง รวมทั้งผ้านุ่งห่มและเครื่องประดับกายอื่นๆ นอกจากนี้ในราชสำนักของพระองค์ยังมีช่างปักสะตึงฝีมือเยี่ยมที่เป็นสตรีชาวญวน (เวียดนาม) ๔ คนคือ บินตัน เหยอวและสี^{๒๔} โดยทรงชุบเลี้ยงไว้เป็นข้าราชการบริหารและเพื่อให้ฝึกฝนแก่สตรีไทยคนอื่นๆ ในราชสำนัก ทั้งยังทรงให้เป็นพนักงานช่างสะตึงหลวงอีกด้วย นับได้ว่าพระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้ผลงานการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยเป็นที่ยอมรับอย่างสูงและเลื่องลือไปทั่วประเทศ

ขณะเดียวกันในราชสำนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าหรือราชสำนักสมเด็จพระตำหนัก^{๒๕} ซึ่งไม่เพียงจะมีความเชี่ยวชาญในเรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้าและการทอผ้าเท่านั้นหากทว่าในเรื่องการปักไหมและด้นก็นับได้ว่าเป็นเลิศและมีชื่อเสียงไปไกลถึงต่างแดน ดังจะเห็นได้ว่าใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ประเทศสยามได้รับเชิญให้ส่งผลงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ ของสตรีไทยไปจัดแสดงร่วมกับงานศิลปหัตถกรรมของสตรีหลายประเทศ ณ พิพิธภัณฑ์เวิร์ลด์โคโลัมเบีย นครชิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ในการนี้สมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี ได้พระราชทานงานศิลปหัตถกรรมการปักผ้าอันงดงามล้ำค่าซึ่งได้แก่ผ้าทรงสะพักกรอง

^{๒๔} อุทุมพร วีระไวทยะ, **พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง** เล่ม ๑, หน้า ๑๐๕.

^{๒๕} สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จประทับพระตำหนักชั้นในของพระบรมมหาราชวังมาตลอดนับตั้งแต่ทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี โดยทรงได้รับพระราชทานเพื่อเป็นที่ประทับรวมกันกับพระเชษฐภคินีและพระกนิษฐากระทั้งภายหลังจากสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ฯ เสด็จทิวงคต และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ เสด็จไปประทับที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยภิรมย์ ทำให้ประทับอยู่แต่พระองค์เดียวร่วมกับพระราชโอรสและพระราชธิดาจึงพากันถวายพระนามว่า ‘สมเด็จพระตำหนัก’

ทองและผ้าทรงของพระองค์เอง เครื่องต้นฉลองพระองค์ในพระราชพิธีโสกันต์มีฉาก
ผ้าปักเป็นภาพพุทธทศกัณฐ์ที่ดูสมจริงและสดใสด้วยสีเส้นของเครื่องแต่งกายเหล่าทหาร
ภาพปักด้วยด้ายเงินด้ายทองเป็นภาพกระบวนเรือพระราชพิธีที่สวยงามและมีชีวิต
ชีวา ฉลองพระองค์ทอด้วยเส้นไหมสอดด้ายทองด้ายเงินประดับด้วยอัญมณีพลินและ
ทับทิม ฉลองพระบาทปักลายหมอนปักและประดับด้วยดอกไม้ใบไม้ทำจากทองรวมทั้ง
พระมาลาของเจ้านายเล็กๆ ปักด้วยไหมทองต้นไม้จำลองทำจากผ้าไหมเงินและทอง
ตลอดจนเครื่องแต่งกายข้าราชการที่ปักทออย่างงดงามเป็นต้น ผลงานการปักผ้าอัน
ทรงคุณค่าเหล่านี้ได้สร้างความตื่นเต้นตระการตาแก่ผู้ชมนิทรรศการ จนกระทั่งได้รับ
การคัดเลือกให้ได้รับรางวัลรวม ๒๑ รายการพร้อมประกาศยกย่องว่าเป็นครั้งแรกที่
ราชสำนักฝ่ายในได้จัดผลงานการเย็บปักถักร้อยออกไปแสดงนิทรรศการในต่างประเทศ
และได้รับผลสำเร็จอย่างยิ่ง ซึ่งภายหลังการจัดแสดงนิทรรศการ พระองค์ได้
พระราชทานสิ่งของที่ระลึกแก่มิสซิสพอตเตอร์ปาลเมอร์ ผู้จัดการแสดง ณ พิพิธภัณฑ์
ดังกล่าวเป็นสมุดภาพงานศิลปะที่ตถกรรมของคุณหญิงลิ้นจี่ บุณนาศ โดยด้านบน
หลังสมุดภาพเป็นงานฝีพระหัตถ์ที่ทรงเย็บปักด้วยไหมและทองคำสมุดภาพดังกล่าว
มีความงดงามวิจิตรมาก^{๑๐}

๔. การเย็บปักถักร้อยพัฒนาสู่อาชีพของสตรีไทย

เป็นที่ทราบกันดีว่าราชสำนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าหรือราชสำนักสมเด็จพระตำหนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแหล่งรวมสตรีที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการตัดเย็บ
เสื้อผ้าและการทอผ้าเป็นอย่างมากโดยมีสตรีที่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าควบคุมการตัดเย็บ
คือ หม่อมเจ้าไชยศรี ปราโมช และมีผู้ช่วย คือหม่อมเจ้ากฤษณา เกษมสันต์และหม่อม
เจ้าจันทร์จำรัส เกษมสันต์ รวมทั้งครูเสริม ซึ่งเป็นข้าหลวงในราชสำนักของพระองค์
ที่ส่งไปศึกษาวิชาการทอผ้าแบบกี่กระตุกจากประเทศญี่ปุ่น และที่สำคัญคือ สตรีใน
ราชสำนักของพระองค์สามารถรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าให้กับเจ้านายฝ่ายในเพื่อเป็น

^{๑๐} ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และอมลวรรณ ศิริวัฒน์, “สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า,” *กระทรวงวัฒนธรรม*, available from [http://www.m-culture.go.th/
ckfinder/userfiles-user/files/funeral/prawat_270355.pdf](http://www.m-culture.go.th/ckfinder/userfiles-user/files/funeral/prawat_270355.pdf)

รายได้เสริมนอกเหนือจากการได้รับเบี้ยหวัดหรือรายได้จากการปฏิบัติตามตำแหน่ง และหน้าที่อีกด้วยทั้งยังมีเจ้านายฝ่ายในอีกหลายพระองค์ที่ทรงสนพระทัยและทรงมีความสามารถพิเศษในการตัดเย็บเสื้อผ้า อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยาวัตติ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์^{๙๐} ทรงออกแบบและตัดเย็บฉลองพระองค์เองได้อย่างงดงาม ดังจะเห็นว่าในงานของวัดเบญจมบพิตร ซึ่งเป็นงานออกร้านการกุศลของคนชั้นสูง ทรงออกร้านขายเสื้อผ้าที่ทรงตัดเย็บด้วยพระองค์เอง ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิพงค์ประไพ^{๙๑} ก็ทรงรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าเป็นอาชีพและงานอดิเรก โดยทรงเป็นผู้ออกแบบตัดเย็บฉลองพระองค์แบบเรียบๆ ถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง^{๙๒} ไม่เพียงเท่านั้นการตัดเย็บเสื้อผ้าเพื่อเป็นรายได้พิเศษของราชสำนักฝ่ายใน ยังมีการนำจักรเย็บผ้าแบบตะวันตกมาใช้เป็นเครื่องมือในการตัดเย็บทำให้มีความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น และที่สำคัญ แบบฉลองพระองค์และเสื้อผ้าต่างๆ ของเจ้านายและสตรีในราชสำนักฝ่ายในได้มีการตัดเย็บและดัดแปลงให้ทันสมัยในแบบตะวันตกตามความเหมาะสมอีกด้วย เช่น ฉลองพระองค์หรือเสื้อแขนหมูแฮม (leg of mutton) ซึ่งมีลักษณะแขนพองส่วนบนใต้ศอกลงมาลือปอดตายจรดข้อมือ ประดับด้วยผ้าลูกไม้หรือติดโบว์เล็กๆ ทั้งตัว คอตั้งสูง และพอดิตัว^{๙๓}

กล่าวได้ว่านับเป็นจุดแรกเริ่มที่ราชสำนักฝ่ายในขณะนั้นได้ใช้ฝีมืออันเชี่ยวชาญในการตัดเย็บเสื้อผ้าทั้งแบบดั้งเดิมและแบบที่ดัดแปลงให้ทันสมัยเพื่อเป็นอาชีพสร้างรายได้ให้กับตนเอง นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจว่าสตรีสามัญชนที่มีความสามารถในการออกแบบและตัดเย็บเสื้อผ้าเพื่อสร้างรายได้หรือที่เรียกว่ามีอาชีพเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า ก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นได้จากการเกิดห้างเจริญกนิจนาวิสยาม

^{๙๐} พระราชธิดาพระองค์ที่ ๑๙ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติแต่สมเด็จพระนางเจ้าสุภมาลมารศรี พระอัครราชเทวี

^{๙๑} พระราชธิดาพระองค์ที่ ๓๑ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์

^{๙๒} สุวดี อินประสิทธิ์พัฒนา, การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์, หน้า ๗๖.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

บริเวณถนนตะนาว ซึ่งเป็นร้านตัดเย็บเสื้อผ้าของสตรีไทยชั้นดี ในท่ามกลางห้างต่างๆ ของชาวตะวันตกที่มีก่อนหน้าแล้ว ได้แก่ ห้างแรมเซย์ ห้างแบดแมน และห้างยอนแชมสัน รวมทั้งร้านตัดเย็บเสื้อผ้าของชาวจีนแถบถนนบำรุงเมือง เพื่อจนคร พาหุรัต เป็นต้น^{๓๔}

ปัจจัยที่มีผลต่อความก้าวหน้า: บทบาทของเจ้านายฝ่ายในชั้นสูง

จะเห็นได้ว่าศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะความก้าวหน้าเด่นชัดหลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความก้าวหน้าที่เป็นผลมาจากความคิดริเริ่มของสตรีไทยเองเป็นครั้งแรก ซึ่งก็คือเจ้านายฝ่ายในชั้นสูงโดยผู้ทรงมีบทบาทสำคัญคือสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงและสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า นับได้ว่าทั้งสองพระองค์ทรงดำเนินตามแนวพระราชดำริและพระราชโองบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระราชประสงค์ให้สังคมไทยด้านต่างๆ ซึ่งรวมถึงแวดวงสตรีไทยมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองไปสู่ความเจริญและทันสมัย เช่น นานาอารยประเทศและในขณะเดียวกันก็ยังทรงยึดหลักคงความเป็นไทยไว้ด้วยดังจะอธิบายในรายละเอียดต่อไป

๒.๑ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงขณะดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐ - พ.ศ. ๒๔๔๓ (ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ถวายพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระปรมาภิไธยขึ้นใหม่ว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงตามประกาศลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓) ทรงถือเป็นสมเด็จพระ

^{๓๔} ตรีเทพ มุลิกะปาน, ผู้ทรงอิทธิพลแฟชั่นไทยร่วมสมัย, ปรินญาณพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๕๑.

พระบรมราชินีนาถพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ชาติไทย^{๖๖} พระองค์ทรงมีสายพระเนตรอันลุ่มลึกและยาวไกลทรงมีพระปรีชาสามารถและพระวิริยะอุตสาหะในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่มีคุณูปการต่อสังคมไทยอย่างเป็นอนเอกอนันต์ ยิ่งไปกว่านั้นทรงมีพระราชปณิธานแน่วแน่ที่จะยกระดับสตรีไทยให้ก้าวหน้าทันสมัยเทียบเคียงกับบุรุษและสตรีในประเทศที่เจริญแล้ว โดยทรงเล็งเห็นความสำคัญในการให้การศึกษามหาสตรีไทย เนื่องจากทรงตระหนักว่าสตรีไทยจะได้รู้จักหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบและทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศชาติบ้านเมืองตามสมควรแก่หน้าที่สตรี และเมื่อสตรีเหล่านั้นมีโอกาสเรียนรู้ถึงขั้นจิตใจเจริญพอก็ย่อมช่วยบ้านเมืองได้เช่นเดียวกับบุรุษ^{๖๗} ดังจะเห็นว่าทรงมีพระราชปรารภที่จะจัดตั้งโรงเรียนสตรีไทยมานับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๓^{๖๘} และที่สำคัญ พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยและทรงมุ่งมั่นในการสืบสานศิลปหัตถกรรมไทยซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าหลายแขนงโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยดังเป็นที่ทราบกันดีว่าราชสำนักของพระองค์มีชื่อเสียงเลื่องลือในการปักสะตึงและการช่างฝีมืออื่นๆ

ความสำคัญจึงเป็นที่ปรากฏชัดว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้ทรงเป็นผู้วางรากฐานศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยให้เข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนของสตรีไทย (แม้ว่าก่อนหน้านี้จะมีการสอนเย็บปักถักร้อยในโรงเรียนสตรีไทยมาแล้ว อันได้แก่ โรงเรียนกุลสตรีวังหลังจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ ปัจจุบันคือ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย โรงเรียนอรุณสตรีหรือโรงเรียนการช่างสตรี จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ ปัจจุบันคือ โรงเรียนอรุณประดิษฐ์ หากแต่ก็เป็นความคิดริเริ่มและการดำเนินงานของสตรีชาวตะวันตกในคณะมิชชันนารีแทบ

^{๖๖} สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ ทรงได้รับการขนานพระนามว่า ‘สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จขึ้นครองราชย์แทนพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร’ เมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๒ รวมเป็นระยะเวลา ๘ เดือน ๙ วัน

^{๖๗} โรงเรียนราชินี, รำลึก ๑๐๘ ปี ราชินีสถาน : ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๕, หน้า ๒๕.

^{๖๘} มาโนช มุลทรัพย์, การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - พ.ศ. ๒๔๕๓), สารนิพนธ์ หลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๕๑.

ทั้งสิ้นกระทั่งรวมถึงการสอนวิชาการเย็บปักถักร้อยในโรงเรียนสุนันทาลัยซึ่งจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๓ ก็เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงอุทิศเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์พระบรมราชเทวี กล่าวคือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์จัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นบริเวณปากคลองตลาดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ โดยทรงให้บรรจุมหาเย็บปักถักร้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปักสะตึงและการฝีมืออื่นๆ ไว้ในการเรียนการสอนควบคู่กับการเรียนการสอนวิชาการต่างๆ ทั้งยังทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นว่าสตรีไทยควรต้องศึกษาเรียนรู้เทคนิควิทยาการการเย็บปักถักร้อยจากประเทศที่เจริญแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งญี่ปุ่นเพื่อจะได้นำมาพัฒนาตนเอง เนื่องจากเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารได้เสด็จประพาสประเทศญี่ปุ่นและได้ทอดพระเนตรความก้าวหน้าของหัตถกรรมและศิลปะญี่ปุ่น จึงกลับมากราบทูลและรับสั่งว่า “...ถ้าสมเด็จพระแม่มีเด็กที่มีแววทางนี้ก็ น่าจะทรงส่งให้ไปเรียนที่ประเทศญี่ปุ่น เมื่อเรียนจบกลับมาแล้วจะได้สอนคนไทยบ้าง...”^{๓๙}

ดังนั้น เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงเห็นชอบในพระดำริของพระราชโอรส จึงทรงจัดส่งสตรีไทยไปศึกษาวิชาการปักสะตึงและวาดเขียนที่ประเทศญี่ปุ่น และมีพระราชเสาวนีย์ให้สตรีไทยเหล่านั้นกลับมาเป็นครูโรงเรียนราชินีเพื่อถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ที่ทันสมัยให้แก่นักเรียนตลอดจนได้ทรงจ้างครูสตรีชาวญี่ปุ่นมาสอนการปักสะตึงร่วมกับวิชาการอื่นๆ ในโรงเรียนราชินีด้วยทั้งยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้การเรียนการสอนของโรงเรียนราชินีเป็นตัวอย่างให้กับโรงเรียนสตรีไทยอื่นๆ ต่อไป ซึ่งเป็นไปตามแนวพระราชดำริที่ว่า “...ให้นักเรียนมีความรู้การช่างฝีมือสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้รู้หนังสือไทยขนาดเขียนให้คนอื่นอ่านเข้าใจ รู้หนังสือภาษาอังกฤษพออ่านออกเขียนได้ ให้การอบรมจรรยา มารยาทและศีลธรรม เป็นสตรีที่เจริญด้วยคุณธรรม...”^{๔๐}

^{๓๙} อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงขจรภรตราชา ท.จ.ว., หน้า ๖๗.

^{๔๐} โรงเรียนราชินี, รำลึก ๑๐๘ ปี ราชินีสถาน : ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๕, หน้า ๓.

ยังไปกว่านั้นสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง ยังทรงแสวงหาและรวบรวมสตรีผู้มีความรู้ในการเย็บปักถักร้อยเข้ามาไว้ เป็นพนักงานช่างในพระราชสำนักทรงคัดเลือกเจ้านายเชื้อพระวงศ์และข้าราชการฝ่ายในรุ่นเก่าที่มีความรู้ ให้มีการฝึกหัดการเย็บปักถักร้อยขึ้นที่พระตำหนักที่บน ชั้นล่างและถ้าสตรีใดมีฝีมือมากก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีหน้าที่ควบคุมดูแลงานของหลวงและอบรมฝึกสอนถ่ายทอดวิชาความรู้แก่สตรีคนอื่น ๆ ไม่เพียงเท่านั้นทรงเป็นผู้มีพระวิริยะปัญญาและใฝ่พระราชหฤทัยในการคิดค้น และดัดแปลงงานปักผ้าในรูปแบบต่างๆ ในลักษณะศิลปะประยุกต์ได้อย่างสร้างสรรค์ ทำให้ราชสำนักฝ่ายในต้องฝึกฝนและพัฒนาฝีมือการปักผ้าให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ ผลงานที่ออกมาตามแบบพระราชดำริจึงมีความล้ำเลิศ แปลกใหม่และประณีตงดงามเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายสตรีทั้งชุดแบบไทย สมัยโบราณและชุดแบบที่พระองค์ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงใหม่ เช่น แพรจิบทรงสะพัก แบบโบราณซึ่งแต่เดิมกว้างและยาวห้อยชาย ทรงให้มีการตัดเย็บที่แนบเนียนและรัดกุมขึ้น บางชุดก็ทรงให้ปักด้วยดิ้นเงินดิ้นทองและให้มีลวดลายมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุดเต็มยศสำหรับสตรีประกอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฯ ซึ่งใช้เวลาออกงานพระราชพิธีต่างๆ ทรงให้นุ่งผ้ายกดอกไหมสีต่างๆ แบบโจงกระเบน สวมเสื้อนอกแพร-ไหม-ผ้าลูกไม้ทั้งดงาม มีแขนเลี้ยวข้อคอกหรือยาวจรดมือตามแต่เหมาะสม โดยมีการปักด้วยริบบิ้น ลูกบิด ดิ้น หรือเลื่อมสีเงิน สีทอง และสีต่างๆ เป็นต้น^{๑๑}

๒.๒ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีทรงเป็นผู้มีพระปรีชาญาณเลิศล้ำและพระวิสัยทัศน์กว้างไกล ทั้งยังทรงอุทิศพระวรกายในการปฏิบัติพระราชกิจต่างๆ นานัปการ โดยทรงตระหนักถึงการทรงงานเพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นที่ตั้ง ทรงดำรง

^{๑๑} อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน อุทุมพร วีระไวทยะ, พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม ๑, หน้า ๑๒๐ - ๑๒๖.

พระองค์ด้วยความสมถะเรียบง่าย แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงแสวงหาความรู้ที่ทันสมัย จากต่างประเทศและนำมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมควรประกอบกับทรงสนพระราช Һดทัยในการลงทุนธุรกิจและกิจการต่างๆ เพื่อสร้างรายได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรง เล็งเห็นว่าสตรีไทยจะต้องมีวิชาชีพเพื่อเลี้ยงตนเองจึงทรงให้ความสำคัญและสนับสนุน ในงานที่สตรีสามารถทำได้ หนึ่งในนั้น คือ การเย็บปักถักร้อยซึ่งเป็นศิลปหัตถกรรม แขนงสำคัญของสตรีไทยที่พระองค์ทรงโปรดปรานและมีความเชี่ยวชาญอย่างมาก โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับงานผ้าประเภทปักถักรอง ซึ่งเป็นงานศิลปหัตถกรรมไทยชั้นสูง^{๔๖} จึงทรงถือเป็นผู้นำการสืบสานงานหัตถศิลป์ไทยโบราณ

นอกเหนือไปจากนี้ได้ทรงเปิดโอกาสให้สตรีไทยได้เรียนรู้เป็นอาชีพ **พระองค์ จึงทรงเป็นผู้บุกเบิกศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยให้ก้าวไปสู่การเป็นอาชีพของ สตรีไทยเพื่อสร้างรายได้เลี้ยงตนเองหรืออีกนัยหนึ่งคือทรงเป็นผู้พัฒนา ศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยผ่านการศึกษานอกระบบนั่นเอง** (ความหมายปัจจุบันของการศึกษานอกระบบ คือ การศึกษาที่มุ่งจัดให้กลุ่มเป้าหมาย ได้พัฒนาชีวิตและสังคม โดยมีหลักเพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นการทำให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียน ได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ ฝึกทักษะ ปลูกฝังเจตคติที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและการประกอบสัมมาชีพ) ดังเป็นที่ปรากฏว่าสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงมุ่งเน้นให้สตรีในราชสำนักของพระองค์ฝึกฝนการเย็บปักถักร้อย (รวมถึงการทอผ้า) จนมีทักษะความรู้ในการพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาวซึ่งจะทำให้สามารถดำรงชีวิต ที่ดีตามควรแก่อัตภาพทั้งนี้เป็นที่ทราบโดยทั่วว่าสตรีในราชสำนักของพระองค์ มีลักษณะสำคัญคือ เครื่องครัด เจียรเรียบ ความรู้ปราดเปรื่องเรื่องงานและธุรกิจ ส่วนใหญ่แล้วมีหลักฐานทางการเงินมาก ประหยัดมัธยัสถ์ และไม่ฟุ้งเฟ้อ

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงริเริ่ม จัดตั้งโรงทอผ้าควบคู่กับโรงเย็บผ้าบริเวณพระที่นั่งทรงธรรมในสวนศิลาลัยใกล้กับ

^{๔๖} “๑๕๐ ปี พระราชสมภพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ๑๐ กันยายน ๒๔๐๕ - ๑๐ กันยายน ๒๕๕๕.” มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, available from .net/th/history.php.

พระที่นั่งทรงธรรมองค์เก่าในพระบรมมหาราชวังและสวนหงส์ในพระราชวังดุสิต ทั้งยังทรงตระหนักในวิทยาการอันทันสมัยของต่างประเทศ จึงทรงจ้างครูฝรั่ง มาถ่ายทอดวิชาความรู้ในเรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้าและทรงจัดส่งสตรีไทยไปศึกษา การทอที่กระตุกจากประเทศญี่ปุ่นทำให้สามารถรับจ้างเย็บให้กับเจ้านายที่อาศัยอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในได้เป็นอย่างดี ซึ่งต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดตั้งกองทอเป็นโรงงานขนาดย่อมบริเวณพระตำหนักที่ประทับไม่เพียงเท่านั้นพระองค์ทรงมุ่งมั่นดำเนินงานอย่างใกล้ชิด โดยทรงคิดค้นวิธีการทอผ้า และลวดลายผ้าแบบใหม่ๆ ที่สวยงามด้วยพระองค์เอง และได้ทรงเชิญผู้เชี่ยวชาญ ที่สำเร็จวิชาทอผ้าจากญี่ปุ่นมาเป็นทีปรึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพการทอให้ดียิ่งขึ้น ตลอดจนทรงสั่งเครื่องทอผ้ายุคอกใหม่ติดมาจากประเทศญี่ปุ่นซึ่งผ้าทอต่างๆ ที่ผลิตออกมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นำไปจัดจำหน่ายได้ (การงานอาชีพด้านทอผ้านี้พระองค์ทรงปฏิบัติต่อเนื่องมาตลอด จนกระทั่งมีการยกเลิกไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕)

กล่าวได้ว่าสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการยกระดับการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยให้มีชื่อเสียงก้าวไกลในต่างประเทศ โดยทรงเป็นผู้รวบรวมศิลปินหัตถกรรมการปักผ้าของสตรีไทยที่มีฝีมือชั้นเลิศ ซึ่งได้เคยจัดแสดงในงานเฉลิมฉลองพระนคร ๑๐๐ ปี ณ ห้องสนามหลวง เมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๔๒๕ ให้ไปจัดแสดงอีกครั้งหนึ่งตามคำเชิญ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ซึ่งก็ทำให้นานาอารยประเทศทั้งหลายได้ตระหนักในคุณค่าและความวิจิตรงดงามของศิลปหัตถกรรมของสตรีไทยเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในการออกแบบตัดเย็บเสื้อผ้า ทรงเรียนรู้ และถ่ายทอดการปรับประยุกต์รูปแบบไทยตามประเพณีเดิมกับตะวันตกที่เป็นแบบอย่างสมัยได้อย่างกลมกลืนสวยงาม^{๔๓} ซึ่งสตรีในราชสำนักของพระองค์ที่อยู่ในโรงเย็บผ้าจะมีหน้าที่ตัดเย็บฉลองพระองค์เป็นสำคัญและยังสามารถรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าให้กับสตรีทั้งที่เป็นเจ้านายฝ่ายในและข้าราชการในราชสำนักต่างๆ ได้ด้วย จนทำให้เกิดการพัฒนาฝีมือมากขึ้นไปเรื่อยๆ

^{๔๓} “พิพิธภัณฑ์มีชีวิต สภาอากาศไทย: สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า,” **สภาอากาศไทย**, available from <http://thairedcross.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?p=1241>

สรุป

นับแต่อดีตศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยเป็นคุณสมบัติประการสำคัญที่กุลสตรีทั้งในประเทศและต่างประเทศจำเป็นต้องเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย ซึ่งแต่ละยุคสมัยได้มีวิวัฒนาการสืบทอดกันมา โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ สังคมไทยอยู่ในช่วงการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศในด้านต่างๆ เพื่อเข้าสู่ความทันสมัยให้ทัดเทียมนานาชาติอารยประเทศ ศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยก็ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าในหลายลักษณะ โดยมีนัยสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาค้น ซึ่งก็คือ สตรีไทย นอกเหนือไปจากการพัฒนาตัวงานในเชิงเทคนิคโดยตรง ดังจะเห็นได้ว่าสตรีไทยจำนวนหนึ่งได้มีโอกาสไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยในต่างประเทศและนำความรู้ใหม่ที่ได้รับกลับมาเป็นครูสอนถ่ายทอดให้สตรีไทยคนอื่นๆ ตลอดรวมถึงมีครูชาวต่างประเทศมาสอนและอบรมถ่ายทอดแก่สตรีไทยโดยผ่านการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบเพื่อการประกอบอาชีพ ขณะเดียวกันสตรีไทยในกลุ่มราชสำนักฝ่ายในก็ถูกฝึกฝนอบรมอย่างเคร่งครัดให้พัฒนาฝีมือตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้มีความรู้ความสามารถในเชิงช่างขั้นสูง ผลงานการเย็บปักถักร้อยที่ปรากฏจึงมีความเป็นเลิศจนมีมาตรฐานการยอมรับทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งนับได้ว่าสอดคล้องกับหลักแนวคิด ‘งานพัฒนา คนพัฒนาและประเทศชาติพัฒนา’

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยดังกล่าวยังเป็นผลมาจากจากความคิดของสตรีไทยเองเป็นครั้งแรก นั่นคือ ความตั้งมั่นในพระราชหฤทัยและพระราชดำริริเริ่มของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงและสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าที่จะทรงยกระดับบทบาทและสถานะของสตรีไทยให้ทัดเทียมกับบุรุษและสตรีในนานาชาติอารยประเทศ ทั้งยังมีพระราชประสงค์ที่จะสืบสานและดำรงไว้ซึ่งศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยอันทรงคุณค่าของสตรีไทยเพื่อเป็นมรดกแก่อนุชนรุ่นหลังรวมทั้งให้สตรีไทยสามารถนำมาเป็นวิชาชีพเพื่อพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาวต่อไป

บรรณานุกรม

กรพินธุ์ แพ่งนคร ลิขิต กิจสมบุรณ์. การปักผ้าด้วยมือเบื้องต้น. available from [?id=maphueng-embroidery&date=24-09-2008&group=2&gblog=2](http://www.maphueng-embroidery.com/?date=24-09-2008&group=2&gblog=2)

“ความเป็นมาของผ้าปักโบราณ.” เลอกรอง. available from shop/show_article.php?shopid=134799&qid=43930

เคียวจิ โคมะจิ เอกราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย, บรรยายเรื่อง “ความท้าทายในอนาคคหลัง ๖ ศตวรรษความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น”, วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๕๓ ณ สถาบันวิจัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, available from http://www.th.emb-japan.go.jp/th/policy/speech_komachi_tu.htm

“ชาติพันธุ์วรรณา ในขุนช้างขุนแผน.” เรือนไทย. available from [/index.php?topic=2951.75](http://www.reuen.com/index.php?topic=2951.75)

ชุม กรมทอง. ตำราวิชาศิลปหัตถกรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.
ดารณี ศรีหทัย. สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ผ้าไหมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๔.

ณัฐภัทร จันทวิช. “ความรู้เกี่ยวกับผ้า : ผ้าไทยโบราณ.” เอกสารประกอบการอบรม เรื่องการอนุรักษ์โบราณวัตถุศิลปวัตถุ : ผ้าโบราณ โดยกรมศิลปากร วันที่ ๒๘-๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๓ ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร.

“พิพิธภัณฑ์มีชีวิต สภากาชาดไทย : ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์.” สภากาชาดไทย. available from <http://thairedcross.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?p=1241>

มานิช มุลทรัพย์. การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - พ.ศ. ๒๔๕๓). สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พ.ศ. ๒๕๕๕.

รวีเทพ มุสิกะปาน. ผู้ทรงอิทธิพลแฟชั่นไทยร่วมสมัย. ปริญญานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พ.ศ. ๒๕๕๔.

“รอยยิ้มบนผืนผ้า.” available from <http://www.nationejobs.com/content/worklife/afterwork /template.php?conno=783>

โรงเรียนราชินี, **รำลึก ๑๐๘ ปี ราชินีสถาน : ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๕.**

วรรณพร บุญญาสทิษฐ์. **การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-พ.ศ. ๒๔๖๘).** วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พ.ศ. ๒๕๕๒. หน้า ๑๖๓.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) และวาสนา กุลประสูติ (บรรณาธิการที่ปรึกษา), **ศิลปหัตถกรรมไทย.** จัดพิมพ์โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒. หน้า ๑๓.

ศิริวัฒน์ นารีเลิศ. **วิวัฒนาการศิลปะไทย.** available from [3/evolution of thai art/19.html](http://www3/evolution of thai art/19.html).

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และ อมลวรรณ ศิริวัฒน์. “สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า.” **กระทรวงวัฒนธรรม,** available from http://www.m-culture.go.th/ckfinder/userfiles-user/files/funeral/prawat_270355.pdf

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า. **สภากาชาดไทย,** available from [.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?wpfb_dl=20](http://www.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?wpfb_dl=20).

สมภพ จันทระประภา. **สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, ๒๕๒๙.

สาระ มีผลกิจ. **ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มิวเซียมเฟลิส, ๒๕๕๑.

สาวิตรี เจริญพงศ์. **วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์.** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สุชีรา ผ่องใส. **การศึกษาวิเคราะห์ศาลปตรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.** วิทยานิพนธ์ หลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พ.ศ. ๒๕๕๐.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. **การแต่งกายสตรีกับเหตุการณ์ทอผ้าในสังคมไทยสมัย
รัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ.”
วารสารอักษรศาสตร์. มกราคม-มิถุนายน. ๒๕๓๕.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงจรภะรตราชา ท.จ.ว. กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

อุทุมพร วีระไวทยะ. **พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม
ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : องค์การค้า
คุรุสภา, ๒๕๑๔.

อิชิอิ โยเนะโอะะ, โยชิกาะวะ โทชิฮารุ (ผู้เขียน) พลับพลึง คงชนะ, มารศรี มียาโมโต
และอาทร ฟุ้งธรรมสาร (ผู้แปล), ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล
วรรณรัตน์ (บรรณาธิการแปล), “ตอนที่ ๓ ยาซูย เท่ทสึกับโรงเรียนราชินี,”
ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๒.